

Od antropologinje do političarke: Ilustracija Hageovog koncepta etnografskog kolebanja

- Istražujući koncept etnografskog kolebanja koje Hage identificira kao “stanje stalnog kretanja između političke participacije i analitičkog promatranja” (Hage 2009.), ovaj rad ima za cilj pozabaviti se sljedećim pitanjima: kako se (političke) emocije upisuju u nečiji etnografski rad? Treba li to uopće raditi? U kojem trenutku se prestaje biti angažirani/a antropolog/inja i postaje politički/a aktivist/ica s određenim poznavanjem antropologije? Osim toga, u kojoj bi se mjeri antropolozi uopće trebali baviti politikom? U pokušaju da odgovorim na ta pitanja kritički ću ispitati vlastiti položaj angažirane antropologinje koja je postala političarka, slijedeći ideju da u trenutku kada sam antropolog/inja zaključim da isključivo promatranje sa sudjelovanjem više nije dovoljno, on/a je slobodan te često dužan angažirati se.

Ključne riječi: primijenjena antropologija, etnografski rad, antropologija politike, aktivizam

UVOD

Nije neuobičajeno da antropolozi razviju određene emocije ili osjećaj solidarnosti prema svojim subjektima i/ili sugovornicima unutar zajednica koje istražuju, što često dovodi do potrebe za angažmanom ili do samog angažiranja, u procesu traženja rješenja problema uočenih unutar zajednice. Takve postupke često ne odobravaju antropolozi na drugoj strani znanstvenog spektra discipline, koji ulogu antropologa vide samo kao ulogu vanjskog promatrača i istraživača. Međutim, sve se više i više znanstvenika

odmiče od prvobitne namjere da tek razumiju problem, prema tome da zaista rade na njegovom rješavanju, a Besteman (2010.) najbolje rezimira razloge zašto je to tako:

“Kritička perspektiva antropologije, njezina sposobnost da dekonstruira pretpostavke o istini i normalnosti, njena empatija prema marginaliziranim skupinama, njena holistička i komparativna perspektiva te njena sposobnost postavljanja pojedinca u društveni kontekst čini je snažnim objektivom kroz koji se mogu preispitati represivne društvene strukture, predlagati alternative te učiniti vidljivima uvjerenja i interese koji održavaju destruktivni status quo kao i najučinkovitije strategije za dovođenje u pitanje takvog statusa.” (Besteman 2010: 410)

Primijenjena antropologija je u kontekstu hrvatske antropologije relativno novi pojam, ali ima dugu tradiciju u svijetu. Sillitoe (2006.) navodi da je taj pojam prvi uveo Daniel Brinton davne 1896. godine, a da se dva desetljeća kasnije intenzivno koristio u antropološkim krugovima, prvenstveno u kontekstu britanske kolonijalne kontrole. U posljednje se vrijeme odnosi “uglavnom na zapošljavanje antropologa od strane organizacija koje sudjeluju u poticanju promjena ili poboljšanju ljudske dobrobiti” (Bennet 1996: 25). Ono čime se razlikuje od tradicionalne antropologije je “korištenje znanja discipline za rješavanje suvremenih društvenih, ekonomskih ili zdravstvenih problema s kojima se suočavaju zajednice ili organizacije” (Kedia i Van Willigen 2005). Pregled literature nudi različite termine koji se upotrebljavaju u odnosu na primijenjenu antropologiju: praktična, aktivistička, javna, angažirana - u pokušaju rasvjetljavanja njene svrhe; ili poslovna, organizacijska, dizajnerska, razvojna, medicinska - u pokušaju preciziranja domena primjene (usp. Podjed et al. 2016: 56). Primijenjenu antropologiju razumijem na isti način kao i Merrill Singer: kao način “rješavanja ljudskih problema primjenom antropoloških metoda, teorija i uvida” (Singer 2015: 151). Angažirana antropologija, s druge strane ima više aktivistički prizvuk (usp. Podjed et al. 2016: 55) i više je orijentirana na javno promicanje i predstavljanje važnih pitanja ili uključivanje “antropoloških znanja u rasprave i aktivnosti u javnoj sferi, izvan predavaonica i stranica akademskih publikacija” (Bringa i Bendixsen 2016: 3).

Ta angažirana perspektiva je pozicija u kojoj se trenutačno nalazim. Kao doktorandica proučavam mogućnost primjenjivanja antropologije na poticanje (održivog) razvoja hrvatskih otoka, kroz tri područja primjene: 1. strateško planiranje razvoja - zagovarajući činjenicu da su antropolozi sjajni konzultanti, zbog svoje sposobnosti prikupljanja, analiziranja i prevođenja potreba i želja zajednice u cilju stvaranja boljih i pristupačnijih strategija za budući razvoj; 2. pisanje i upravljanje projektima - upućujući na to kako poopćeni uvjeti natječaja i nedostatak lokalne perspektive dovode do neorganiziranog i neodrživog razvoja, stvarajući rješenja temeljena na raspoloživim sredstvima, istovremeno ignorirajući važnija pitanja zbog nedostatka sredstava; i na kraju 3. politički aktivizam i angažman - istražujući kako razumijevanje i sudjelovanje u procesu donošenja odluka može utjecati na promjene na lokalnoj razini, uz istovremeno zalaganje za one koji nisu zastupljeni ili su nedovoljno zastupljeni. Ovo posljednje je ono što je nadahnulo ovaj tekst i većinu (etičkih) problema tijekom mog istraživanja.

ODGOVOR POZIVU NA AKCIJU

Svoju involviranost sa zajednicom Pučišća, općinom na otoku Braču, koja prema popisu stanovništva iz 2011. godine ima oko 2000 stanovnika, gdje provodim vrstu akcijskog istraživanja unutar gore spomenutog trećeg područja primjene, nisam započela kao antropologinja već kao netko tko želi biti član, tj. kao netko tko ima porijeklo iz ove zajednice (preko majčine linije), ali zapravo nikada nije bio njezin dio. Prije bih rekla da me, kad sam se preselila tamo, ostatak zajednice prihvatio kao autsajdera koji povremeno zaviri unutra. To se promijenilo kada sam otvorila volonterski centar usred naselja i postala stalni stanovnik, čime sam postala vrlo vidljiva u zajednici, a uskoro i vrlo poželjan član zajednice. Volonterski je centar rezultat projekta koji sam napisala za lokalnu nevladinu organizaciju, a financiralo ga je tadašnje Ministarstvo socijalne politike i mladih. Kako su stvari napredovale, kako su moje namjere postajale sve jasnije, a pod tim mislim na ideju bivanja u toj zajednici kako bih joj služila, pomogla da riješi svoje manje probleme, pomoću volonterskog rada, javnim akcijama, osobnim kontaktima ili putem društvenih mreža, mnogi su me ljudi, s kojima sam razvila odnos tijekom svoga rada, pozvali na preuzimanje veće uloge u zajednici.

U tome sam trenutku već započela svoje osobno istraživanje zajednice u antropološkom smislu, primjenjujući vještine stečene proučavanjem antropologije kako bih pokušala shvatiti situacije koje su mi, kao novom članu zajednice, i dalje bile nejasne. To se uglavnom odnosilo na tadašnji sukob bivših radnika Jadrankamena, nekoć vrlo istaknutog proizvođača kamena, poznatog širom svijeta, i novog vodstva tvrtke koje je, nakon privatizacije tvrtke njome loše upravljalo i koristilo je za podizanje sumnjivih zajmova dovevši je do stečaja, što je rezultirao dramatičnim gubitkom radnih mjesta - od gotovo 700 radnih mjesta ostalo je oko 130. Sve ovo dogodilo se nekoliko godina prije moje selidbe u Pučišća, a najnasilniji događaji su se odvijali 2012. godine, što je ostavilo velike ožiljke na lokalnoj zajednici, koja se u značajnom dijelu oslanjala na poslove koje pruža Jadrankamen, u kamenolomu smještenom na rubu naselja. U to je vrijeme lokalna uprava doživljavana kao protivnik zajednice, jer nije učinila ništa ili nije učinila dovoljno, smatrao je jedan dio zajednice, da spriječi sve što se dogodilo, iako se nije moglo učiniti puno - radilo se o privatnoj, a ne o državnoj tvrtki. Moram istaknuti da je moje razumijevanje situacije na početku moje uključenosti u život pučiške zajednice bilo više oblikovano stavovima, sjećanjima i pričama članova zajednice, a manje stvarnim istraživanjem situacije. Nažalost, slučaj Jadrankamena nije bio jedinstven niti neuobičajen, jer je nalikovao brojnim drugim slučajevima tvrtki iz post-socijalističkog vremena, kada je privatizacija ljude zatekla nespремne za nadolazeće promjene. S obzirom na to da se ovdje radi o otočnoj zajednici, otočnoj tvrtki, posljedice su bile daleko veće nego li za zajednice koje nisu u tolikoj mjeri geografski limitirane. Izgubiti radno mjesto na otoku obično znači izmjestiti cijelu obitelj s otoka, s obzirom na nedovoljno mogućnosti za opstanak obitelji na otoku. Poljoprivreda i ribolov su bili sredstva za popunu obiteljskog proračuna, ali uglavnom sami nisu bili dovoljni za uzdržavanje obitelji. Turizam se pak, s druge strane, nije nikada u potpunosti razvio, ponajviše zbog činjenice da je industrija kamena toliko dugo bila vrlo unosna.

Ja sam došla na otok nakon posljedica svih tih događaja, 2014. godine, i otvorila volonterijski centar u središtu naselja. I tu se moja pozicija autsajdera također pokazala vrlo korisnom - nisam bila opterećena tom pričom i tolikim različitim narativima koji iz nje proizlaze, nisam to proživljavala s obzirom na to da su članovi moje obitelji koji su radili u Jadrankamenu već bili u mirovini i nisu bili izravno pogođeni situacijom, nisam bila emocionalno uključena u problematiku na način na koji je to bio ostatak zajednice. U vrijeme kad su se odvijale najgore scene, 2012. godine, ja sam razvoj situacije pratila iz studentskog doma udaljenog stotine kilometara, ne sudjelujući ni u jednom od tih događaja, što znači da nisam vidljivo zauzela stranu, iako emocionalno jesam. Prije bih rekla da sam taj konflikt pokušala sagledati sa svih strana kako bih bolje razumjela situaciju i usmjerila buduće djelovanje, koje nije bilo povezano s danom situacijom, ali je na mnogo načina bilo oblikovano njome. Na neki sam način imala ulogu profesionalnog stranca - "nekoga tko je namjerno nekompetentan član društva i kome se elaborirane priče (narativi) detaljno prepričavaju" (Granosik 2011: 46).

I dok sam pokušavala shvatiti načine na koje zajednica funkcionira, postalo mi je jasno da se pojavila dugo očekivana prilika za prakticiranje primijenjene ili čak više angažirane antropologije. Našla sam se, kao nezavisna istraživačica čije je istraživanje bilo isključivo osobne prirode i namjere, u danom trenutku bez profesionalnog ishoda na umu, kako razmišljam o idejama provođenja neke vrste participativnog akcijskog istraživanja, testiranja mogućnosti primijenjene i angažirane antropologije unutar ove zajednice, čiji sam dio postala. Participativno akcijsko istraživanje je, jednostavno rečeno, "istraživačka aktivnost usmjerena na akciju tijekom koje se obični ljudi bave zajedničkim potrebama svakodnevnog života i u tom procesu generiraju znanje" (Park 2001: 81). Ono uključuje "suradnju na ciljevima projekta, metodama istraživanja i analiziranju rezultata - [to] je još jedan primjer takvog oblika suradnje, onaj u kojem ciljevi grupe nadilaze ciljeve pojedinačnog antropologa" (Low i Merry 2010: 209). Ta je vrsta istraživanja u hrvatskom kontekstu relativno nova, posebice u kontekstu antropologije i etnologije. Uobičajeno se koristi u organiziranju i razvoju zajednice, gdje se oslanja na pretpostavku da je "znanje o određenoj zajednici dostupno i prisutno unutar same zajednice, da ga mogu artikulirati akteri procesa istraživane društvene promjene, te da njegovo stvaranje, razmjena i primjena mogu koristiti tim istim akterima" (Škrabalo et al. 2006: 8). Antropolozi su opremljeni upravo onim alatima i znanjem koji im omogućavaju pristup zajednici, procesuiranje onoga što su naučili, promatrali i doživjeli u činjenice i podatke koje potom istraživana zajednica može primijeniti u provođenju željenih društvenih promjena. Ono što ovu vrstu istraživanja razlikuje od ostalih metoda primijenjenih društvenih znanosti upravo je sudjelovanje, tj. aktivno sudjelovanje u društvenim promjenama, "integracija djelovanja s istraživanjem i vrsta znanja utemeljenog u praksi koju to podrazumijeva" (Park 2001:81). To, naravno, ne isključuje moguće poteškoće u provođenju istraživanja, koje se temelje prvenstveno na unutarnjim kontradiktornostima i dilemama, o kojima pišu Schafft i Greenwood (2003.), a koje su vidljive i u mojim istraživanjima.

PROPUŠTENE PRILIKE PRETVORENE U PRILIKU

Na moj interes da postanem dio lokalnog vijeća utjecale su i propuštene prilike u smislu neiskorištavanja raspoloživih sredstava za poticanje razvoja ili rješavanje problema u zajednici, kada općina nije financijski sposobna organizirati i financirati vlastiti razvoj. Budući da moj svakodnevni posao podrazumijeva informiranje o raspoloživim sredstvima i pisanje projekata za općine, tvrtke, nevladine organizacije itd., oduvijek me mučilo zašto nikada nisam svoju vlastitu općinu vidjela na popisu odobrenih projekata, što znači da nije ni aplicirala za dodjelu sredstava. Željela sam saznati zašto je to tako, vidjeti kako se odluke donose i možda utjecati na njih na način koji će rezultirati češćim pojavljivanjem imena Pučišća na popisu odobrenih projekata. Često sam si postavljala pitanja koja postavlja i Agar:

“Zašto su stvari upravo takve kakve jesu? Koja sila, koji interesi obavijaju ovaj lokalni svijet tako čvrsto da se to njegovim stanovnicima čini kao prirodni poredak stvari? Jesu li ti stanovnici uopće svjesni tih interesa, jesu li svjesni da postoje alternativne mogućnosti? A onda - ključni pomak koji smjesta odbacuje stari znanstveni stav – možda bih im ja, etnograf, trebao ukazati na izbore za koje čak i ne znaju da ih imaju. Možda bih se ja trebao preobraziti iz istraživača u političkog aktivista” (Agar 1980: 26 prema Granosik 2011).

Dakle, počela sam usmjeravati svoju “pažnju na one same institucije i znanja pomoću kojih se proizvode ideje razvoja” (Yarrow i Venkatesan 2012: 3). Ova tema dobro spaja sva tri područja interesa mog doktorata - na primjer, projekt je prihvatljiv za financiranje ako odgovara na pitanja i probleme postavljene u strateškom planu razvoja, koje kreira politika i koji nastaju pod utjecajem politike. Moja dosadašnja istraživanja na ovom polju su pokazala da lokalna zajednica nije uključena u izradu takvih dokumenata, što dovodi do zaključka da oni ne odražavaju potrebe zajednice i da najvjerojatnije neće uključivati prijedloge projekata koji bi riješili goruća pitanja zajednice. Kao najbolju ilustraciju toga, još jednom ću upotrijebiti primjer iz Pučišća, kratak isječak koji koristim kad želim prikazati potrebu uključivanja zajednice u izradu razvojnih planova. Posljednji je takav plan za općinu Pučišća izrađen 2014. godine, za razdoblje do 2020. godine. Strukturiran je kao i većina planova – sadrži strateške ciljeve, kao i prioritete, mjere i predložene projekte, koji bi trebali pomoći ostvarenju ciljeva. Projekti se dijele na strateške, važne i ostale, od kojih su oni prvi najvažniji.

Prvi strateški cilj koji je općina Pučišća željela postići bio je “Rast broja stanovnika, preokretanje trenda depopulacije”, a to je trebalo učiniti provedbom nekoliko strateških projekata, među kojima je na prvom mjestu bila – izgradnja mrtvačnice s pogrebnom dvoranom. Kako je ovaj članak napisan 2020. godine, a mrtvačnica s pogrebnom dvoranom je već sagrađena, slobodno mogu reći da ovaj strateški projekt nije potaknuo rast broja stanovnika, niti je utjecao na trend depopulacije. Shvaćajući važnost takvih komunalnih usluga, priznajem da je to ono što je u Pučišćima bilo potrebno i na što se čekalo desetljećima, međutim, imajući u vidu trenutne tendencije razvoja, depopulaciju i ostalo, ne mogu ne upitati se da li je to zaista bio najveći prioritet. A odgovor na to pitanje je trebala dati zajednica, koja i dalje živi i vodi svoje poslove i živote u ovoj općini, a ne dostupni fondovi, vladajuće stranke ili konzultant koji je napisao strateški

plan. Sumnjam da bi zajednica odlučila potrošiti preko milijun kuna na mrtvačnicu umjesto na cjelodnevni vrtić, o čemu se više puta govorilo kao o stvarnom problemu, uglavnom zbog ekonomskih razloga i mogućnosti zapošljavanja žena.

U idealnoj bi se situaciji proces trebao odvijati na sljedeći način: konzultantska tvrtka (koja zapošljava znanstvenike sa znanjem i iskustvom provedbe kvalitativnih istraživanja) prikuplja informacije od zajednice, analizira ih i sažima, potiče suradnju svih relevantnih dionika (zajednice, gospodarstvenika, javnih službi, lokalne uprave), predlaže rješenja za uočene probleme, rješenje nudi zajednici koja daje komentare i utječe na krajnji proizvod. Na taj način, proizvedeni sadržaj usmjeren je na rješavanje stvarnih problema, njime se definiraju stvarni prioriteti i potiče buduće uključivanje zajednice u primjenu predloženih rješenja. Zajednica koja sudjeluje u kreiranju razvojnih planova ujedno je spremnija sudjelovati u njihovoj provedbi zbog osjećaja vlasništva nad takvim dokumentom. Zbog čega se to nije dogodilo u Pučišćima (i mnogim drugim mjestima) tema je koja zaslužuje cijeli zaseban članak.

Pridodano na ovo - znanstvena znatiželja, moj osjećaj za socijalnu pravednost te stalna potreba da pozitivno utječem na svijet oko sebe (koja proizlazi iz godina aktivizma), kao i jasan poziv od strane zajednice, ono je što me pogurnulo prema politici i učinilo me političkim akterom na predstojećim lokalnim izborima, gdje sam bila druga na listi neovisnih kandidata za lokalno vijeće.

OD ANTROPOLOGA PREKO GATEKEEPERA DO POLITIČARA

Ta ideja da službeno postanem predstavnica zajednice isprva je bila laskava, a onda je postala preopterećujuća. Puno se pisalo o antropologiji politike, ali o antropolozima koji su postali političari i ne toliko puno. Debra Rodman je u članku za Huffington Post napisala da “dok političari svoj izbor temelje na ispitivanjima javnog mnijenja i fokus grupama, mi [antropolozi] zauzimamo nepristran stav i zadržavamo gorljiv interes za učenjem o drugima kako bi postigli stvarno razumijevanje života ljudi i njihovih stavova”, (Rodman 2017.) tvrdeći da upravo to antropologe čini sjajnim političarima. Tako sam i ja smatrala da svojim političkim angažmanom mogu doprinijeti zajednici i na taj sam način vidjela svoju buduću angažiranost. Međutim, većina tekstova napisanih o toj temi ne ide dalje od rasprave o etičnosti prijelaza iz pozicije antropologa u onu političara, kao niti od moralnih i znanstvenih obveza te odgovornosti koje ova kombinacija zahtijeva, uglavnom priznajući utjecaj kolonijalnih tendencija koje ona može implicirati. Da, antropologija, u smislu povezanosti s politikom, može u svojim pojedinim razdobljima imati kolonijalnu povijest, kao i prste u širenju Trećeg Reicha ili stvaranju i održavanju aparthejda, ali ipak, ona jest i uglavnom je bila “predana idealima mira i pravednosti” (Bošković 2015: 17), čime sam u ranim fazama opravdavala svoje sudjelovanje. Ipak, ono što nedostaje u ovim raspravama su introspekcija i dubinska analiza pozicije antropologa, s osobnog stajališta. Na neki način - proučavanje samog znanstvenika. Ovo podsjeća na šalu o postmodernističkom antropologu koji je svom kazivaču rekao: “A sad dosta o tebi, razgovarajmo o meni”, što je Hage (2009.) zapisao u svojoj raspravi o političkim emocijama i etnografskom kolebanju, što su ključni ele-

menti na kojima također temeljim ovaj rad. Šalu na stranu, bolje razumijevanje nečije pozicije kao antropologa - političara može poslužiti kao poticaj za daljnje angažiranje antropologa u politici, što je potrebno ukoliko želimo da antropologija postane vidljiviji i dostojniji akter u oblikovanju i formiranju (bolje) budućnosti.

Khosravi je o ovom pitanju osobne uključenosti u smislu autoetnografije pisao kao o "istraživanju i stilu pisanja u kojem se osobna iskustva umeću u etnografsko pisanje" (Khosravi 2016: 54), što je pomalo nalik "pisanju kulture". Autor potom pojašnjava vlastitu poziciju nekoč nedokumentiranog migranta, žrtve rasno motiviranog napada i znanstvenika koji je postao politički aktivist, naglašavajući potencijal povezivanja i integriranja njegovih vlastitih priča u iskustva čitatelja, javnosti i zajednice s kojom on/ona rade. Smisao bavljenja autoetnografijom, tvrdi on, je da "ona nudi priliku za komunikaciju, povezivanje i razmjenu iskustava. Tako se pojedinačna, neposredna i izolirana iskustva mogu povezati s kolektivnim, akumuliranim i povijesnim iskustvima" (Khosravi 2016: 56). Vrijednost ovog pristupa proizlazi iz reakcije čitatelja koji uspijevaju razumjeti to iskustvo, povezati ga s vlastitim iskustvom i eventualno surađivati u narativima koji onda mogu postati izvor osnaživanja. Ellis je opsežno pisala o snazi autoetnografske naracije i dobro konstruiranih priča, kako u akademskom, tako i u terapijskom i/ili osnažujućem smislu, u svojoj neortodoksnu strukturiranoj knjizi pod naslovom "Etnografsko Ja: Metodološki roman o autoetnografiji" (Ellis 2004.). Ellis tvrdi da je "cilj pisati smisleno i na način koji izaziva prisjećanje o temama koje su važne i koje mogu napraviti razliku, uključiti osjetilno i emocionalno iskustvo i pisati rukovodeći se etikom pažnje i brige" (Ellis 2004: 46). To, naravno, dovodi do ranjivosti - tijekom procesa istraživanja, kao i tijekom procesa pisanja (što je ponekad i samo istraživanje, u smislu pisanja u obliku preispitivanja) te na kraju objavljivanja. Khosravi piše: "Ne trebam ni spominjati da moj angažman nije bio samo politički ili akademski, već i emotivan. Autoetnografija je bila 'emocionalna participacija' (Hage 2009.), to jest, dijeljenje istih osjećaja bijesa i tuge s ljudima na terenu približilo me tim ljudima" (Khosravi 2016: 55). Mnoge od takvih emocija dijelila sam s istraživačkom zajednicom čak i prije razmišljanja o bilo kakvom obliku političkog angažmana i oni su igrali važnu ulogu u procesu donošenja odluka o tome da li bih trebala ili ne sudjelovati u lokalnoj politici.

Politički je aktivizam često posljednje utočište angažiranog antropologa, onaj trenutak kad on/ona potihom ustvrdi ili odluči da je njegova/njena isključivo znanstvena i akademska uključenost došla do točke u kojoj on/ona smatra da to jednostavno nije dovoljno. Osobno sam do te točke dolazila mnogo puta, toliko da sada više ne vidim nikakav drugi smisao u suvremenoj antropologiji osim onog angažiranog, čak i ukoliko to znači baviti se korumpiranim političkim sustavom. Antropolozi moraju napustiti voajersku poziciju i krenuti dalje kako bi postali kreatori promjena. "Pojedinci tvrde da takvo sudjelovanje mijenja društvo koje se proučava i dovode u pitanje etičko pravo na pokušaje mijenjanja tuđih načina života. Drugi pak tvrde da oni koji propuste reagirati na potrebu intervencije djeluju neetički" (Low i Merry 2010: 212). Upravo to opravdanje, prema kojemu neuključenost podrazumijeva neetičnost, učinilo me političkim akterom u lokalnoj zajednici.

Tu mi na pamet padaju brojni drugi etički problemi. Jedan je, prije svega, činjenica da antropolog može pogrešno protumačiti potrebe zajednice koju želi promijeniti. Tko kaže da se zajednica želi ili treba promijeniti? U čije ime antropolog djeluje? Koga antropolog zastupa i tko mu/joj je uopće dao dozvolu da preuzme ulogu predstavnika zajednice? U mom slučaju ta mi je pozicija bila pripisana. Mnogi članovi zajednice su od mene otvoreno tražili da obavljam ulogu predstavnika zajednice, a neki su mi čak zamjerali činjenicu što se nisam željela kandidirati za načelnicu, izjavivši da moje namjere nisu bile iskrene; s obzirom na to da je to, prema njihovom shvaćanju, bio jedini način da ostvarim istinski utjecaj - potpunom promjenom upravljačke strukture. Moja predodžba o sebi samoj nije bila u skladu s predodžbom stečenom za vrijeme upravljanja volonterskim centrom i ni na koji se način nisam osjećala pripremljena niti sposobna za preuzimanje takve uloge. Odjednom sam trebala postati *gatekeeper*, svojevrsni tumač između zajednice i vlasti, na lokalnoj razini. Tu mi je antropološko znanje dobrodošlo - analizirajući kako me zajednica vidjela, kako sam ja vidjela zajednicu i kako je lokalna uprava vidjela mene, bila sam u stanju steći određeni uvid u etnografsku triangulaciju kao proces koji pridonosi boljem razumijevanju postojećih procesa i na taj način biti u mogućnosti mijenjati ih. Kako piše Hviding "obično takvi naponi antropologa uključuju interakciju s (...) kreatorima politika – kako bi se poboljšali uvjeti života ljudi i uvjeti za ljude - kojima se bave antropološka istraživanja" (Hviding 2016: 151). Budući da sam svoj angažman započela u lokalnoj politici, ne kao antropologinja, već kao osoba koja na određeni način rješava probleme (na osnovu mog rada voditeljice volonterskog centra), od mene se očekivalo da ću automatski zauzeti poziciju oporbe, bez kritičkog preispitivanja svih modaliteta stvarnosti. To je očekivanje bilo pojačano shvaćanjem da se oformljuje nova politička grupa u službenom svojstvu kao rezultat iscrpljivanja svih ostalih načina utjecaja na promjene unutar zajednice. Ovo nam je potom, automatski pripisalo status opozicije.

Očekivala sam da će se to dogoditi, zbog toga što angažirana antropologija "kao pristup zasnovan na vrijednostima ima i potencijal konfrontacije, jer suradnja s jednom skupinom može podrazumijevati ili zahtijevati protivljenje drugoj" (Besteman 2013:3). Hage to vrlo dobro ilustrira svojim razlikovanjem logike političkog i logike intelektualnih istraživanja, navodeći kako prva podrazumijeva obrambeni položaj ("ovo je moje stajalište - ako niste sa mnom, onda ste protiv mene"), a potonja podrazumijeva kritičku poziciju koja isključuje emocije (Hage 2009.). Moja nevoljkost u kandidiranju za načelnicu doživljavana je kao suradnja s aktualnim načelnikom, što i danas još uvijek moram objašnjavati; u stvarnosti nevoljkost za kandidaturu bila je rezultat nepotpunog razumijevanja nove pozicije u koju sam dovedena – pozicije na kojoj se mora balansirati između dvije vrste logike, kao i činjenice da nisam željela biti načelnica. Moja je pozicija bila i još uvijek jest čak i problematičnija zbog stava koji je formuliran u ranije spomenutoj izreci "ako nisi s nama, onda si protiv nas", koja je velikim dijelom proistekla iz konflikta oko Jadrankamena. To podrazumijeva nespremnost jednog dijela zajednice da se odmakne od dominantno negativnog pogleda na trenutnu političku situaciju i njezine aktere, a s druge strane - samouvjerenost lokalne vlasti i njenih pristaša, pojačane činjenicom da su gotovo cijelo desetljeće vladali bez konkurencije.

U takvoj se situaciji nova lica u političkoj areni doživljavaju kao dugo očekivani opONENTI i mogući istinski pokretači promjena. Ova ideja ojačana je činjenicom da je naša lista kandidata bila vrlo raznolika - naša politička stajališta protezala su se od krajnje desnog do krajnje lijevog spektra i uključivala su studente, mlade roditelje, poduzetnike, nezaposlene, itd.; što je grupu učinilo pristupačnom za različite točke gledišta te uspostavilo poziciju grupe kao one koja je iznad tradicionalne desno-lijeve dihotomije i u skladu s idejom "bolja budućnost za sve nas". Međutim, iako su naše namjere bile jasne od početka (jasno ističući da samo želimo postati dio vijeća kako bismo imali priliku govoriti i reagirati, a ne nadglasati trenutnog načelnika), ono što su od nas očekivali oni koji nas podržavaju bilo je prilično drugačije.

IZMEĐU POLITIČKOG SUDJELOVANJA I ANALITIČKOG PROMATRANJA

Izbori su našoj grupi donijeli tri od jedanaest mjesta u općinskom vijeću, pruživši nam priliku da izrazimo svoja mišljenja (i što je najvažnije – da ona budu zapisana u službenim zapisnicima sa sjednica vijeća), kao i priliku da izrazimo zabrinutost dijela zajednice, dijela koji dugo nije imao svog predstavnika u lokalnoj vlasti - dijela koji se trudio odmaknuti od konflikta. Mi smo se, kao nezavisni članovi vijeća, slično kao što Barbara J. Dilly tvrdi u svom radu o razvojnoj antropologiji u seoskom riječnom gradu u Iowi (Dilly 2009.), željeli usredotočiti na "ostvarivanje sudjelovanja zajednice u viziji i provedbi kulturno primjerene budućnosti" (Dilly 2009: 438), umjesto da se usredotočimo na krajnji proizvod – na ekonomski razvoj, primjerice.

Međutim, ono što nam mjesta u lokalnom vijeću nisu pružila jest prilika da imamo stvarni utjecaj na donošenje odluka, što znači da naši glasovi nisu bili čimbenik u odlučivanju, budući da je vladajuća stranka imala najviše mjesta u vijeću i samim tim je imala moć svaki puta nadjačati oporbu. To je našu poziciju činilo pomalo besmislenom u širem smislu - zapravo nismo bili u mogućnosti utjecati na proces donošenja odluka, "gurati" teme koje su nama bile važne i provesti ideje ukoliko ih vladajuća stranka nije podržala, što je obično i bio slučaj – iz inata i kao uobičajena praksa da se govori i čini suprotno od opozicije, samo zato što se radi o opoziciji. Također nam je bilo teško pokrenuti važne rasprave - naši naponi često su ismijavani kao naivni i besmisleni, jer je krajnji rezultat poznat od početka, što je naše prezentacije činilo uzaludnima.

Moja se osobna pozicija promijenila iz afirmativne (koju smo održavali tijekom kampanje, usredotočujući se samo na moguća rješenja i pozitivne primjere, a ne ističući nedostatke vladajuće stranke, što se obično radi u političkim kampanjama), u stav osporavatelja "koji je neprestano nezadovoljan i potiče druge ljude na preispitivanje" (Said 1994: 39), "čiji je posao postavljati neugodna pitanja, suprotstavljati se ortodoksnosti i dogmi (a ne proizvoditi ih), biti netko koga vlada ili korporacije ne mogu lako kooptirati" (Said 1994: 9), u znatno manjem obimu, naravno. Svoju sam novu svrhu u ovoj novoj situaciji vidjela u postavljanju neugodnih pitanja, u rasvjetljavanju situacija o kojima se nije govorilo, traženjem od vladajuće stranke da detaljno objasni određene odluke i u ukazivanju na pogrešne odluke zamaskirane u jezik i postupke koje većina

članova vijeća i zajednice ne bi pokušali dalje istražiti niti bi ih razumjeli. Jedan od primjera je bila detaljna analiza načina na koje je općina, namjerno ili zbog nedostatka znanja, propustila mogućnost naplate lučkih pristojbi u vlastitoj luci, od čega je korist imao lokalni poduzetnik. Putem internetskog bloga koji smo pokrenuli za dulje i detaljnije tekstove o aktualnim temama i situacijama u općini podijelili smo članak koji sam napisala i opovrgla ključne točke načelnikova objašnjenja zašto se općina nije čak ni prijavila za naplatu lučkih pristojbi u vlastitoj luci. Članak je bio poprilično čitan i komentiran, na mreži i izvan nje, ali to na kraju nije napravilo nikakvu ili je napravilo tek neznatnu razliku, uglavnom u tome da je navelo ljude da razmišljaju o stvarima o kojima ranije nisu razmišljali. To je, međutim, vladajuću stranku navelo na još arogantnije i oštrije pokazivanje svoje nadmoći, sad kad su vidjeli da naš analitički pristup, zasnovan na činjenicama, neće oslabiti njihov položaj. Ovo najbolje ilustrira odgovor načelnika oporbenoj članici vijeća, koja ga je pitala o cesti koju je načelnik tijekom svoje kampanje obećao sagraditi – načelnik se nasmiješio i rekao “A si mi povirovala?”.

Opisivanje vladajuće stranke kao arogantne i nepristojne ne oslikava moje napore u održavanju stupnja profesionalizma tijekom provođenja ovog akcijskog istraživanja u najboljem svjetlu. I ja, kao i Laurin lik u Ellisinoj knjizi o autoetnografiji preispitujem etička pitanja povezana s činjenicom da o pojedinim ljudima iz istraživanja imam negativne osjećaje. Ellis odgovara, referirajući se na Kleinmana i Coppa (usp. Love 1990.), da “umjesto da suzbijamo svoje negativne osjećaje, trebali bismo ih priznati sebi i koristiti ih kao tragove za analizu” (Ellis 2004: 153). Ona ide čak tako daleko da kaže kako smo kao etnografi dužni doživjeti svaki osjećaj koji se može pojaviti tijekom terenskog rada, kao suprotnost emocionalnom distanciranju, jer ti osjećaji mogu pružiti okvir za razumijevanje iskustva onih koje istražujemo i naše vlastito, na dubljoj razini (Ellis 2004: 96). Shvaćajući da ove vrste emocija nisu prepreka, već nova vrsta podataka, valjanih u autoetnografiji, nastavila sam istraživati iskustva i mogućnosti svog angažmana u lokalnoj politici.

Ubrzo su situacije poput one ranije opisane, o neprikrivenom izrugivanju, postale sve češće, korištene su različite taktike da bi se onemogućili i omalovažili naši glasovi - vladajuća stranka se pozivala na naše neiskustvo u politici (kao da je to nešto čega se treba sramiti), na moje nepoznavanje lokalnih problema (ceste, imena različitih dijelova sela i slično) ili na našu mladenačku naivnost, pokušavajući nas naučiti “kako ovdje stvari funkcioniraju”. Bilo nam je potrebno neko vrijeme da procijenimo situaciju i pripremimo se za takvo ponižavanje, ponajviše zato što je bilo prilično neočekivano - ovo je mala općina, u kojoj živi manje od 2000 ljudi i određeni stupanj poštovanja je ono što sam očekivala na sjednicama vijeća, ako ni zbog čega drugog, onda zbog činjenice da živimo tako blizu jedni drugima i da smo ovisni jedni o drugima. Naravno, kako kaže Hage “taj je osjećaj poniženja samo vrh onog ogromnog ledenog brijega ‘emocionalnih iskustava na terenu’ o kojima nije ugodno govoriti” (Hage 2009: 134), ali očito pomažu stvaranju dobrih etnografija (Ellis 2004.). Baš kao Khosravi, i ja sam se često nalazila u situaciji koju Hage identificira kao etnografsko kolebanje: “stanje stalnog kretanja između političkog sudjelovanja i analitičkog promatranja” (Khosravi 2016.). Tu se dodaje i emocionalni element, emocionalno sudjelovanje, koje koegzistira s prethodna dva vida stvarnosti i koji su utjecali na moj ranije spomenuti opis vladajuće stranke.

Baš kao i kod Hagea, “ono što je bilo teško nije činjenica da su u meni koegzistirala tri stanja, već činjenica da su ta stanja često bila u ‘trenju’, a to je stanje trenja stvorilo još jedan sloj emocija, specifičnih za praksu etnografije i baziranih na ambivalentnosti koja je nužan dio promatranja sa sudjelovanjem” (Hage 2009: 151).

Ovo stanje trajnog balansiranja donijelo je određenu nelagodu jer vidim kako izmjenjivanje dvije (a ponekad i tri) osobe ide u korist političkoj osobi - teško mi je održati određeni stupanj znanstvenog pristupa tijekom obavljanja uloge političara i predstavnika zajednice na način koji se razlikuje od onoga na koji su antropolozi navikli. Kao antropologinja posebno vodim računa o onome što govorim i što pišem, temeljito istražujem teme dnevnog reda sjednica vijeća prije nego što formiram mišljenje o tome kako ću glasovati i komunicirati tijekom sastanaka, itd. Kao političarka (a ovaj pojam pišem s mukom, shvaćajući da ne volim da me doživljavaju kao političarku), pitam se da li nam govore cijelu priču, što se krije iza tema dnevnog reda i koje sam prijestupe propustila, što pokazuje da sam se prilično brzo navikla na ulogu oponenta. Ili je možda, baš kao i u svakom terenskom radu, “stvarna poteškoća s kojom se antropolog suočava pokušaj razlikovanja onoga što ljudi govore da rade i onoga što u stvari rade?” (Moearan 2007: 13). To je posebno teško na području politike, jer “pozicije subjekta koje zauzimamo ne određuju samo pitanja koja postavljamo, već i odgovore koje dobivamo” (Yarrow i Venkatesan 2012: 11). Kad je u sklopu projekta kojim sam upravljala jedna nevladina organizacija donirala dvije kante za smeće dizajnirane i opremljene za sakupljanje psećih izmeta, što je Pučišća učinilo jednim od svega nekoliko hrvatskih mjesta s takvim kantama za smeće, te su kante na kraju korištene za ispucavanje vatrometa na javnim svečanostima u Pučišćima. Nakon što sam više puta postavljala pitanje zašto te kante nisu namjenski upotrijebljene, načelnik je odgovorio: “bavite se sa dvi kante od 300 kuna, a odbijate investiciju od 100 milijuna eura”. Reagirala sam sa: “bavili biste se milijunskim investicijama, a problem je postaviti dvi kante”. U početku ponosna na svoj odgovor, kasnije sam se zapitala do koje se mjere moje vlastito ponašanje promijenilo pod utjecajem mog iskustva političara.

PISANJE KAO METODA SPOZNAVANJA

Postavlja se pitanje u kojem trenutku prestajem biti angažirana antropologinja i postajem politička aktivistkinja s određenim poznavanjem antropologije? Rekla bih da se to događa kad prestanem pisati i kritički razmišljati o tome, analizirajući svoja iskustva kao i sve popratne “podatke”, čak i ako se podaci sastoje samo od emocija. Kako piše Ellis, pozivajući se na Laurel Richardson, “pišem zato što želim nešto saznati. Pišem kako bih naučila nešto što nisam znala prije nego što sam to napisala” (Ellis 2004: 170-171). Ovdje je koristan Hageov opis političkih emocija - on ih definira kao “one emocije koje su povezane s našim osjećajem moći nad sobom i okolinom dok slijedimo one ciljeve, ideale i aktivnosti koji našem životu daju smisao” (Hage 2009: 141-142). Primijenjena ili možda angažirana antropologija to radi za mene - daje mom radu značenje, a već neko vrijeme osjećala sam se nemoćno zbog rezultata vlastitog sudjelovanja u lokalnom vijeću, kao da one koji su me izabrali ne zastupam pošteno. To nije neuobičajeno, jer Kirsch piše da su “osjećaji nemoći i nesposobnosti da se provedu smislene političke

promjene široko rasprostranjeni i u suvremenom civilnom društvu” (Kirsch 2010: 69), a upravo to je ono gdje i kako je počeo moj aktivan angažman u Pučišćima. Taj me osjećaj nemoći razljutio, jer sam se osjećala neadekvatnom u primjeni antropologije za postizanje pozitivne promjene korisne za zajednicu, a tako sam ja vidjela svoj odabrani smjer u području antropologije. Kako Hage kaže: “ima nešto u prirodi mojeg bijesa što je, barem dijelom, odraz moje pozicije intelektualca: nekog tko je po definiciji pasivna osoba koja promatra događaje i nema sposobnost da ih zapravo promijeni” (Hage 2009: 148). S jedne strane, u ulozi obične antropologinje bih se osjećala ugodno - da sam bila samo istraživačica koja prati sjednice vijeća, piše terenske bilješke i kasnije analizira podatke, ne bih imala problema s određivanjem kontura svog istraživanja. Ali, kao primijenjena antropologinja i autoetnografkinja, koja je napravila korak dalje od klasičnog promatranja sa sudjelovanjem, bavila sam se svim vrstama pregovaranja - analitičkim, političkim i emocionalnim vidovima stvarnosti. Ne samo da sam morala uzeti u obzir vlastite emocije kao novi oblik kazivača, već sam morala i “neprestano pregovarati o uvjetima pod kojima su emocije podvrgnute ‘promatranju’ i stalno ih ‘čuvati’ u njihovom izvornom stanju” u procesu kroz koji su proživljene (Hage 2009: 152). To je pregovaranje specifično za antropologiju i autoetnografiju i osnova je koncepta etnografskog kolebanja. To se stanje događa kada osoba ne zna što želi i zato što često želi oprečne stvari. Hage tvrdi da “koristeći Bourdieuv pojam *iluzije* (emocionalno ulaganje u ono što bi moglo biti smisleno), možemo reći da se kolebanje događa kad se pojave oprečne *iluzije*, kad postoji puno nespojivih stvari koje našem životu daju smisao i kad otkrijemo da ih slijedimo unatoč njihovoj nespojivosti” (Hage 2009: 152). Ono što je nespojivo u slučaju antropologa koji postane političar je istovremeno bivanje analitičkim, političkim i emocionalnim, ne zanemarujući nijedan dio ove trijade. “Pokušaj ulaganja u obje društvene stvarnosti sa njihovim oprečnim zahtjevima je to što stvara specifičnost etnografske modalnosti bivanja” (Hage 2009: 152-153). S druge strane, ono što pomaže je ideja da “morate biti emotivni čak i da biste dobro radili etnografiju, jer terenski rad gotovo uvijek predstavlja emocionalno iskustvo” (Ellis 2004: 110).

Naše početno razočaranje i osjećaj nemoći ubrzo su zamijenjeni novootkrivenim učinkom na zajednicu, koji je za mene kao antropologinju bio od velike važnosti. Ubrzo smo otkrili da su tekstovi objavljeni nakon sjednica vijeća - naši izvještaji sa sjednica, rado čitani, dijeljeni i da zajednica do određene mjere uživa u njima. Za razliku od službenih zapisnika sa sjednica vijeća za koje smo ustanovili da su izrazito cenzurirani i selektivni u korist vladajuće stranke, naša dugačka izvješća, koja su bila podijeljena na društvenim mrežama i zatim usmeno prepričavana i nekoliko dana nakon sjednica vijeća, bila su realnije verzije onoga što se zapravo događalo. Ovdje su do izražaja došli antropološki alati - moja analiza najvažnijih dijelova sjednice vijeća u kombinaciji s osnovnim vještinama pripovijedanja, oslikavala je korupciju, favoriziranje i načine političkog upravljanja primjenom populizma. Na taj je način kritički promatrana i naša pozicija, jasno ukazujući na naše vlastite neuspjehe i mane, balansirajući tako između opozicije i objektivnosti koju zahtijevam od sebe kao istraživačice. Objektivnost bi ovdje trebalo shvatiti u širokom smislu, jer čovjek nikada nije u stanju biti u potpunosti objektivan, trebalo bi je shvatiti više u smislu svjesnosti o različitim mogućim perspektivama, kao i u smislu činjenice da ovakva istraživanja uvijek uključuju “paradoks profesionalne

distance i osobne umiješanosti” (Agar 1980: 7). Autoetnografija nam također pruža mogućnost da se manje brinemo o reprezentaciji, a više o komunikaciji: “Da li naše priče izazivaju reakcije čitatelja? Otvaraju li one mogućnost dijaloga, suradnje i odnosa? (...) Pomažu li nam one u mijenjanju institucija? Promoviraju li one društvenu pravdu i jednakost?” (Ellis 2004: 195). Kako je namjera naših priča i izvještaja informirati zajednicu o procesu donošenja odluka, i osvijestiti ih o načinima na koji te odluke utječu na njihov život, pripremljeni tekstovi moraju biti jednostavni, ali informativni, napisani neakademske jezikom, s jasnim stajalištima, a opet moraju pružiti temelj za kritičko ispitivanje teme. Mi smo, kao neovisni članovi vijeća, željeli stvoriti medij putem kojeg bismo mogli informirati zajednicu o aktualnim temama, ali što je još važnije navesti članove zajednice da preispitaju svoja stajališta i mišljenja, pokrenu dijaloge i tako ih potaknuti na djelovanje. Joana Breidenbach “antropologinja i socijalna poduzetnica, tvrdi da su antropolozi proizvođači izvornog znanja, da su dobri pripovjedači koji mogu ponuditi usmjerenje u kompleksnim vremenima – bez uklanjanja bilo koje nijanse sive boje, oni mogu potencijalno graditi mostove između akademskog znanja i šire javnosti te se mogu fokusirati na širi kontekst kao i promatrati lokalno ponašanje” (Podjed et al. 2016.). Ja bih tome dodala tvrdnju da su antropolozi sjajni *gatekeeperi*, u smislu prevođenja i izražavanja potreba i želja zajednice donositeljima odluka, istovremeno osiguravajući da se njihovo znanje ne koristi za kontrolu (ili kolonizaciju) zajednice, već za poboljšanje pozicije i uvjeta zajednice.

Zaključno, čvrsto sam uvjeren da se današnji antropolozi moraju uključiti u živote zajednica koje istražuju kako bi svoje vještine, znanje i etiku dobro upotrijebili stvarajući tamo gdje je to potrebno pozitivne društvene promjene. Također se slažem da je “za primijenjene antropologe ključno da sudjeluju u interdisciplinarnim projektima, ne samo kao ‘marginalni promatrači’, nego i da preuzmu vodeću ulogu koja bi poboljšala doprinos antropologije izvan discipline i akademske zajednice” (Peacock 1997: 13–14). Njihovi, ili bolje rečeno, naši glasovi bi se trebali čuti u različitim sferama društvenog života, a politika nije iznimka, posebice u kontekstu kreiranja politika, što je tema koja sama zaslužuje puno veći interes i elaboriranje. I tri godine od početka mog mandata kao članice vijeća, ja se još uvijek borim s balansiranjem između političkog sudjelovanja i analitičkog promatranja. Međutim, otkako sam pronašla nove načine korištenja vlastitih emocija kao podataka pridodanih mojim promatranjima i kao alata za unaprjeđenje našeg angažmana u vijeću i vlastitog istraživanja, daleko se rjeđe nalazim u stanju etnografskog kolebanja.

Stoga bi bilo korisno proširiti raspravu o angažiranim i primijenjenim antropozima koji su postali političari, kako bi se onima koji su dovoljno hrabri (ili blesavi?) olakšalo da izađu iz svoje uobičajene uloge znanstvenika u cilju istraživanja mogućnosti stvaranja boljeg svijeta. Takva rasprava ne smije zaobići emocije kao neizbježni dio terenskog rada.

LITERATURA I IZVORI:

- AGAR, Michael H. 1980. *The Professional Stranger: an Informal Introduction to Ethnography*. Studies in Anthropology. New York: Academic Press.
- BENNETT, John, W. 1996. "Applied and Action Anthropology. Ideological and Conceptual Aspects". *Current Anthropology* 36/suppl.: S23-S53.
- BESTEMAN, Catherine. 2010. "In and Out of the Academy: Policy and the Case for a Strategic Anthropology". *Human Organization* 69/4: 407–417. <https://doi.org/10.17730/humo.69.4.e2373565nqu46873>
- BESTEMAN, Catherine. 2013. "Three Reflections on Public Anthropology". *Anthropology Today* 29/6: 3-6. <https://doi.org/10.1111/1467-8322.12069>
- BOŠKOVIĆ, Aleksandar. 2015. "Anthropologist as political actor". U: *Rytíř z Komárova K, 70*. Bedřich, Adam i Tomáš Retka, ur. Praha: AntropoWeb, str. 13-20.
- BREIDENBACH, Joana. 2015. Presentation at Symposium "Why the World Needs Anthropologists". Third symposium of the EASA Applied Anthropology Network, Ljubljana.
- BRINGA, Tone i Synnøve BENDIXSEN, ur. 2016. *Engaged anthropology: Views from Scandinavia*. Springer. <https://doi.org/10.1007/978-3-319-40484-4>
- DILLY, Barbara J. 2009. "Toward a theory of engagement: Development anthropology in a rural river town in Iowa". *Omerta - Journal of applied anthropology*. <http://www.omertaa.org/archive/omertaa0047.pdf> (pristup 12.2.2020.).
- ELLIS, Carolyn. 2004. *The ethnographic I: A methodological novel about autoethnography* Vol. 13. Lanham: Rowman Altamira.
- GRANOSIK, Mariusz. 2011. "The third party and the (professional) stranger: personal and interactional approach to participative research". *Pensee plurielle* 3: 41-48. <https://doi.org/10.3917/pp.028.0041>
- HAGE, Ghassan. 2009. "Hating Israel in the Field: On Ethnography and Political Emotions". *Anthropological Theory* 9/1: 59-79. <https://doi.org/10.1177/1463499609103547>
- HVIDING, Edvard. 2016. "Europe and the Pacific: Engaging Anthropology in EU Policy-Making and Development Cooperation." U: *Engaged Anthropology: Views from Scandinavia*. Tone Bringa i Synnøve Bendixen, ur. New York: Palgrave Macmillan, str. 147-166.
- KEDIA, Satish i John VAN WILLIGEN. 2005. *Applied anthropology: Domains of application*. Westport: Greenwood Publishing Group.
- KHOSRAVI, Shahram. 2016. "Engaging Anthropology: An Auto- Ethnographic Approach" U: *Engaged Anthropology: Views from Scandinavia*. Tone Bringa i Synnøve Bendixsen, ur. Cham: Plagrave Macmillan, str. 41-60. https://doi.org/10.1007/978-3-319-40484-4_3
- KIRSCH, Stuart. 2010. "Experiments in engaged anthropology". *Collaborative Anthropologies* 3(1): 69-80. <https://doi.org/10.1353/cla.2010.0001>
- LOVE, Susan. 1990. *Dr. Susan Love's breast book*. Cambridge, Mass: Perseus Books.
- LOW, Setha M. i Sally E. MERRY. 2010. "Engaged Anthropology: Diversity and Dilemmas. An Introduction to Supplement 2." *Current Anthropology* 51(S2): 203-226. <https://doi.org/10.1086/653837>

- MOERAN, Brian. 2009. "From participant observation to observant participation". U: *Organizational ethnography: Studying the complexity of everyday life*. Ybema, Sierk, Yanow Dvora, Wels, Harry i Frans H. Kamsteeg, ur. Sage, str. 139-155. <https://doi.org/10.4135/9781446278925.n8>
- PARK, Peter. 2001. "Knowledge and Participatory Research". U: *Handbook of Action Research: Participative Inquiry & Practice*. Reason, Peter and Brandbury, Hilary ur. London & Thousand Oaks & New Delhi: SAGE Publications, str. 83-93.
- PEACOCK, James L. 1997. "The Future of Anthropology". *American Anthropologist* 99/1: 9-29. <https://doi.org/10.1525/aa.1997.99.1.9>
- PODJED, Dan, GORUP, Meta i Alenka B. MLAKAR. 2016. "Applied anthropology in Europe: Historical obstacles, current situation, future challenges". *Anthropology in Action*. 23/2: 53-63. <https://doi.org/10.3167/aia.2016.230208>
- RODMAN, Debra. 2017. "Why anthropologists make great politicians". Huffington Post, https://www.huffingtonpost.com/entry/why-anthropologists-make-great-politicians_us_58dbb53fe4b0f087a3041e71 (pristup 10.4.2018).
- SAID, Edward. 1994. *Representations of the Intellectual*. New York: Pantheon Books.
- SCHAFFT, Kai A. i Davydd J. GREENWOOD. 2003. "Promises and Dilemmas of Participation: Action Research, Search Conference Methodology, and Community Development". *Journal of the Community Development* 34/1: 18-35. <https://doi.org/10.1080/15575330309490101>
- SINGER, Merrill. 2015. "Public Anthropology and Structural Engagement: Making Amerliorating Social Inequality Our Primary Agenda". U: *Public Anthropology in a Borderless World*. S. Beck i C.A. Maida, ur. New York: Berghahn, str. 144-162. <https://doi.org/10.2307/j.ctt9qdb3w.10>
- SILLITOE, Paul. 2007. "Anthropologists Only Need Apply: Challenges of Applied Anthropology". *Journal of the Royal Anthropological Institute* 13: 147-165. <https://doi.org/10.1111/j.1467-9655.2007.00418.x>
- ŠKRABALO, Marina, MIOŠIĆ – LISJAK, Nives i Jasmina PAPA. 2006. *Mobilizacija i razvoj zajednica: Akcijsko istraživanje u Hrvatskoj*. Zagreb: MAP savjetovanja d.o.o.
- YARROW, Thomas i VENKATESAN, Soumhya. 2012. "Anthropology and development: critical framings". U: *Differentiating development: beyond an anthropology of critique*. Thomas Yarrow i Soumhya Venkatesan, ur. New York: Berghahn, str. 1-20.